

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

ЗВАРИЧ Роман Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького

УДК 340.12

В статье рассмотрены современные проблемы понимания сущности правового государства в Украине. Определены основные пути ее реализации в украинском обществе.

Ключові слова: *правова держава, громадянське суспільство, права людини, влада, демократія.*

Постановка проблеми

Конституційно-правове закріплення України як демократичної правової держави вимагає реальних дієвих механізмів реалізації її концепції. Однак, на даний час існує багато об'єктивних і суб'єктивних чинників, які перешкоджають реалізації цих положень. Тому виявлення та дослідження актуальних проблем реалізації концепції правової держави в Україні має важливе значення для обґрунтування та практичного втілення такої ідеї державності в сучасному українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Суттєвий науковий внесок у розробку теоретико-методологічних засад правової держави зробили такі сучасні вітчизняні та російські учені, як І. Антонов, І. Воронов, О. Головащенко, Ф. Городинець, Ю. Дімітров, А. Заєць, К. Извеков, К. Казарян, С. Кириченко, Ю. Левітіна, І. Миколаєнко, О. Плотніков, П. Рабінович, О. Скакун, О. Скрипнюк, В. Співак, В. Тимошенко, В. Тимченко, Ю. Шемшученко, Ф. Шульженко, Г. Щедрова та інші.

Разом із тим, сучасні проблеми розвитку українського суспільства зумовлюють необ-

хідність вдосконалення основних форм та методів забезпечення розвитку правової держави.

Постановка завдання

Тому метою наукової статті є загальнотеоретичний аналіз основних проблемних аспектів механізму реалізації ідеї правової держави в контексті сучасних державотворчих процесів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

П. Рабінович визначає правову державу як державу, у якій юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорону і захист основних прав людини [11, с. 26-27].

О. Скакун відмічає, що правова держава є гарантією реальності прав людини у плані її захисту від порушень з боку апарату влади, а права людини – головною умовою та ознакою демократії, гуманістичного, людського виміру правової державності. Саме через реалізацію зазначених ідеалів пролягає шлях України до інтеграції у європейську та світову спільноти [15, с. 231].

Таким чином, основою концепції сучасної правової держави є реальне забезпечення основних прав людини на демократичних засадах.

Проте, як справедливо зауважує професор Л. Наливайко, проблема розбудови правової держави в Україні набуває особливого науково-теоретичного та практичного зна-

чення. Це зумовлено тим, що, з одного боку, акцентується увага на реальному ступені присутності праворегулюючої функції держави і суспільства, а з іншого – на реальному стані і перспективах розбудови в Україні правової держави, механізмах, процесах і тенденціях, які визначають та оптимізують шляхи її розвитку [10, с. 37 - 38].

На жаль, серед основних чинників розбудови правової держави в Україні існує значна кількість тих негативних факторів, які у значній мірі гальмують прогресивний її розвиток.

На даний час в українському суспільстві панує думка про те, що однією з головних перешкод реалізації концепції правової держави в Україні є недосконалість Основного Закону держави та необхідність внесення змін і доповнень до нього.

У цьому контексті цілком слушними є думки І. Коліушко та Ю. Кириченко, які звертають увагу на те, що коли говорити про зміст змін до Конституції України чи її нової редакції, то цілком недоцільно вигадувати щось радикально нове, принципово відмінне від чинної Конституції.

Тут набагато важливішим необхідно врахувати те, що показала практика попередньої конституційної реформи. Конституційні зміни не тільки не вирішили проблему в системі влад, а й ще більше поглибили дисбаланс, при якому головним завданням вищих органів було взаємне блокування роботи одне одного. Тому першочерговим питанням при внесенні конституційних змін є обрання такої форми правління, такої моделі взаємодії органів влади, яка зможе найефективніше працювати в Україні, враховуючи існуючі на сьогодні політичні та соціально-економічні проблеми та реалії українського суспільства. Серед таких проблем:

1) незрілість багатопартійної політичної системи, що проявляється у відсутності ідеологічно визначених стійких політичних партій зі свідомою громадською підтримкою;

2) нечисленність середнього класу та гостро вираженої соціальної поляризації суспільства;

3) відсутність демократичних традицій та стійкого політичного режиму, що сприяє досягнення консенсусу в суспільстві;

4) високий рівень централізації влади, слабке місцеве самоврядування та відсутність регіонального самоврядування;

5) низький рівень правосвідомості політичної еліти, домінування політичних домовленостей і торгів над правом;

6) слабкість інститутів громадянського суспільства тощо [6, с. 49].

Отже, конституційно-правова реформа в Україні є необхідною, а її процес зумовлює прийняття такої редакції конституції України, де були б закладені гарантії верховенства права та чіткіше реалізований принцип розподілу влади. На думку В. Тертишника, Основний Закон потрібно приймати на всенародному референдумі, а правову реформу здійснювати поетапно, спрямовуючи її на вдосконалення виборчого законодавства, зосередження президентських повноважень на організації виконавчої влади, розширення повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та демократизації судової влади [16, с. 28].

У демократичному суспільстві, яким є українське суспільство, влада народу повинна найяскравіше виражатися під час використання імперативних форм безпосередньої демократії. У сучасних умовах реалізація безпосередньої влади народу майже завжди пов'язана з проведенням всенародних голосувань у формі загальнонаціональних виборів та всенародних референдумів. Вони є головними політичними подіями, що визначають перебіг практично всіх процесів певної політичної системи [5, с. 13].

Важливою умовою реалізації ідеї правової держави в Україні є запровадження змін щодо нової ідеології взаємовідносин влади і людини.

На думку Авер'янова, запровадження нової людиноцентристської ідеології є основним завданням та єдиним можливим шляхом реального запровадження принципу верховенства права у сфері виконавчої влади. Такій зміні державної ідеології, в першу чергу, повинно сприяти посилення орієнтації виконавчої влади на діяльність із надання адміністративних послуг, яка найповніше відповідає ідеології служіння держави інтересам людини [1, с. 73-74].

Окрім зміни щодо ідеологічних підходів у взаємовідносинах між органами влади і лю-

дини в Україні, на даний час вкрай необхідно вдосконалити механізми розвитку громадянського суспільства, яке є основою формування правової держави.

На думку А. Колодій, основними засобами подолання системної кризи розвитку громадянського суспільства в Україні є наступні шляхи:

- через зміну суспільних інститутів і зразків поведінки. В умовах перехідних періодів успіх ринкових реформ та демократії великою мірою залежить від того, як здійснюється керівництво процесами перетворень. Тому, за твердженням інституціоналістів, нові структури, якщо їх вдається затримати на довший час, у кінцевому результаті сформують нову поведінку і культуру;

- через створення громадських організацій, які слідкуватимуть за дотримання права урядовцями, обмеження їх незаконного втручання у громадське життя, а також залучення ними пересічних громадян до повсякденного творення «малих справ» та вирішення проблем власної громади;

- через просвіту, змістом якої має бути культивування цінностей ринкової економіки і відкритого демократичного суспільства, а знаряддям – засоби масової інформації, науково-публіцистичні статті, живе спілкування духовно-інтелектуальної та політичної еліти з народом. Також важливе значення має сімейне виховання, громадянське спрямування шкільної та вузівської освіти [7].

В умовах перехідних періодів державотворення, у якому знаходиться українське суспільство, основними суб'єктами, які здатні налагодити діалог між владою і народом, має стати злагоджений механізм взаємодії політичної (владної і опозиційної) та інтелектуальної (зосередженої в громадських організаціях) еліт. На даний час, як зауважує Н. Ротар, основною проблемою є те, що ми стали свідками двох паралельних монологів – влади і громадян, автономне існування яких віддаляє перспективу їх діалогу. Звичайно, організація діалогу між владою і громадянами є складним процесом, проте його постійне ініціювання двома сторонами стимулюватиме поступове формування громадської думки про основні механізми, форми і методи досягнення політичного консенсусу, соціальної

солідарності та інтеграції в суспільстві [12, с. 89-90].

Незважаючи на те, що Конституція України задекларувала Україну як демократичну та соціально-правову державу, на сучасному етапі розвитку українського суспільства спостерігається кризова ситуація, яка охоплює, окрім правової, і політичну, економічну, соціальну та духовні сфери. Зокрема, у політичній сфері все ще не подолано апатію і недовіру громадян до діяльності державних структур. В економічній сфері не існує довгострокової стратегії інноваційного розвитку. У соціальній сфері зростає майнова нерівність, у результаті чого переважна частина населення зубожіє. Духовна сфера супроводжується втратою соціальних і політичних орієнтирів та ідеалів, кризою світогляду, сутності і сенсу повсякденного буття, наслідком чого є виникнення ідеології неприйняття нинішньої ситуації. Тому головна проблема для України має внутрішній характер і полягає у невідповідності її сучасного стану прийнятним у цивілізованому світі критеріям [13, с. 4]. Основним виходом з даної ситуації є визначення правлячою елітою держави стратегії розвитку громадянського суспільства, яка б чітко передбачала шляхи подолання зазначених проблем у сучасній Україні.

Що стосується соціальної політики в контексті становлення в Україні правової держави, то, як зауважив О. Головащенко, реалізація соціальної складової в межах правової держави гарантує більше шансів на те, що рух відповідних процесів відбуватиметься у напрямку подальшої гуманізації суспільних відносин за допомогою розширення переліку соціальних прав людини та громадянина, а також втілення у правових нормах принципу справедливості. Згідно з цим, виконання соціальних програм є невідворотним тільки у випадку, коли право і законність набудуть ознак структуроутворюючої матерії усїєї суспільно-політичної дійсності, що є можливим лише в умовах правової держави, інституціонально здатної гарантувати принципи демократії, гуманізму та забезпечення справедливого соціального захисту населення. У свою чергу, соціальна держава, розбудована на такій основі, здатна позитивно впливати на процес розподілу та перерозподілу суспіль-

ного блага, дотримуючись при цьому правових норм, які забезпечують рівність усіх форм власності, встановлюючи персональну відповідальність особи [4, с. 53].

Отже, проблеми реалізації концепції правової держави в Україні нерозривно пов'язані з формуванням громадянського суспільства, спрямованого на соціально-орієнтовану економіку.

За свідченням експертів, головними пріоритетними напрямками забезпечення соціальної орієнтованої економіки в Україні є ті, що визначають зростання доходів населення. Так, на першому місці є перешкодження падінню рівня життя населення та поступове його підвищення; посилення державної та регіональної політики щодо зростання платоспроможного попиту населення; забезпечення реформування оплати праці; перетворення заробітної плати на головне джерело доходів населення; активна протидія знеціненню робочої сили. Після зростання доходів, експерти на друге місце поставили проблему гарантій зайнятості населення, сприяння попередженню масового безробіття. Також до кола пріоритетних увійшли протидія відтоку висококваліфікованих фахівців від суспільно-корисної діяльності та розвиток системи соціального захисту працівників [2, с. 180].

У сучасних умовах формування ринкових відносин та соціально-правової політики держави особливого значення набувають форми взаємодії та партнерства держави і приватного сектора бізнесу.

На даний час в Україні є високий потенціал для розвитку різних форм державно-приватного партнерства, реалізація якого вимагає системного підходу в управлінні процесами економічної взаємодії бізнесу і держави. У такій ситуації ефективне партнерство, як зауважує М. Мельник, можливе лише за умови повної ясності, прозорості й передбачуваності стратегії подальшого розвитку країни, стабільності «правил гри» у бізнес середовищі. В іншому випадку існує загроза формальної участі бізнесу у великомасштабних проєктах держави з метою самозбереження, а отже, і втрати ефективного підприємництва [9, с. 38 – 39].

Як вже зазначалось вище, система освіти відіграє також важливу роль у реалізації кон-

цепції правової держави та громадянського суспільства.

Тому становлення та розвиток правової держави висуває особливі вимоги до діяльності системи освіти в Україні, оскільки виникає потреба в чималій кількості фахівців, здатних здійснювати технічне, економічне, правове та організаційне управління. Зміни в країні формують новий світогляд. При цьому відповідальність за адаптацію суспільства покладається на освітянські заклади, які є основою підвищення культурного рівня населення [8, с. 224].

Досліджуючи основні проблеми реалізації концепції правової держави в Україні, необхідно звернути увагу на те, що побудова суверенної, демократичної і правової держави в Україні визначається також рівнем національної свідомості і ментальності українського народу.

Саме спільна мета розбудови правової держави повинна стати тим орієнтиром для українського народу, який сприятиме формуванню кращих рис його ментальності. Зокрема:

- крайній індивідуалізм представників українського загалу можна подолати шляхом формування демократичних суспільних відносин і правової держави, у якій індивідуальна свобода б органічно поєднувалася з громадськими обов'язками та персональною відповідальністю;

- відродження української нації й повноформатне утвердження державності з часом дасть змогу подолати комплекси «меншовартості», «кривди», очистити українську душу від рабської психології та зміцнить моральність суспільства [3, с. 20].

І насамкінець, головною умовою реалізації ідеї правової держави в Україні є проблеми визначення національної ідентичності, політики і стратегії власного розвитку. Інакше найкращі реформи економіки, науки, освіти, інноваційної сфери не дадуть бажаних результатів, оскільки вони є похідними від головного – політичного визначення шляхів розвитку держави. Проте, як зауважує Н. Сапа, криза національної ідеології і стратегії розвитку, яка затягнулася в Україні, може зіграти і позитивну роль. Це роль так званої «чистої сторінки», яка дасть шанс Україні використовувати

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто сучасні проблеми розуміння сутності правової держави в Україні. Визначено основні шляхи її реалізації в українському суспільстві.

SUMMARY

Contemporary issues of perception of the notion "legal state" in Ukraine are considered in the article. The key ways of its implementation in the Ukrainian society are defined.

краще з придбаного світовою спільнотою, з умовою пристосування до національного середовища. А це досвід гармонізованого, стійкого розвитку суспільства і держави, у якому добробут людей, довкілля, природні ресурси і людський потенціал, втілений в досягненнях науки, освіти, передових технологіях і високих моральних цінностей повинен стати ключовим у процесі становлення України як сучасної демократичної правової держави [14, с. 179 – 180].

Висновки

Таким чином, теоретично в Україні сформульовані позитивні політико-правові передумови для формування правової держави. Проте, сучасний реальний механізм практичної реалізації такої концепції державності потребує низки кардинальних змін у багатьох сферах державного і суспільного життя. Насамперед, це стосується конституційно-правової реформи; реформи органів місцевого самоврядування; системи освіти та соціального захисту людини; прозорого правового регулювання партнерських взаємовідносин держави і сфери приватного бізнесу; чіткого визначення основних напрямків внутрішнього розвитку та зовнішньої політики держави; консолідації влади, опозиції та громадянського суспільства; зміцнення національної свідомості громадян та сприяння розвитку інноваційних технологій тощо.

Запорукою ефективного вирішення значених проблем є формування в Україні правової, демократичної цивілізованої держави європейського типу.

Література

1. Авер'янов В. Принцип верховенства права у сфері виконавчої влади: питання теорії та практики реалізації // В. Авер'янов // Право України. – 2010. – № 3. – С. 72 – 79.
2. Амоша О. Проблеми та шляхи забезпечення соціальної орієнтації економіки України / О. Амоша, О. Новікова // Журнал Європейської економіки України. – Червень 2005. – Том 4 (№ 2). – С. 173 – 184.

3. Гнасевич Н. Формовияви української ментальності в контексті становлення правової держави / Н. Гнасевич, І. Гнасевич, В. Паучок // Психологія і суспільство. – 2011. – № 3. – С. 14 – 21.

4. Головащенко О. С. Соціальна та правова держави: аналіз співвідношення моделей / О. С. Головащенко // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 50 – 55.

5. Кальниш Ю. Г. Пряма демократія в Україні: історичні традиції та перспективи розвитку / Ю. Г. Кальниш // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4(9). – С. 5 – 15.

6. Коліушко І. Проблеми дієвості Конституції України та удосконалення її змісту / І. Коліушко, Ю. Кириченко // Вибори та демократія. – 2007. – № 3 (13). – С. 43 – 54.

7. Колодій А. Ф. Проблеми і перспективи розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні / А. Ф. Колодій // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://political-studies.com/wp-content/uploads/2010/01/Civil-Society.pdf>.

8. Курко Н. М. Роль вищої освіти в умовах становлення правової держави / Н. М. Курко // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 224 – 230.

9. Мельник М. Партнерство держави і бізнесу як фактор ділової активності в Україні / М. Мельник // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 3. – С. – 23 – 40.

10. Наливайко Л. Р. Принцип правової держави як принцип державного ладу України / Л. Р. Наливайко // Соціологія права (науково – практичний журнал). – 2011. – № 2. – С. 36 – 44.

11. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права: [навч. посіб.] Вид. 6-е / П. М. Рабінович. – Х.: Консул, 2002. – 160 с.

12. Ротар Н. Діалогові форми політичної участі: передумови та перспективи становлення в Україні / Н. Ротар // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 75 – 92.

13. Рудич Ф. Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні української держави / Ф. Рудич // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2. – С. 3–14.

14. Сапа Н. В. Інноваційний механізм як фактор досягнення сталого розвитку сучасного українського суспільства / Н. В. Сапа // Гуманітарний Вісник ЗДІА. – 2009. – № 39. – С. 174 – 183.

15. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): [підручник] / О. Ф. Скакун. – Харків: Еспада, 2006. – 776 с.

16. Тертишник В. Правова держава: гострі кути на шляху від концептуальної моделі до реальності / В. Тертишник // Вісник НАН України. – 2007. – № 3. – С. 23 – 29.